

de Terebinth

VERENIGING VOOR FUNERAIRE CULTUUR

DE NATUUR HEEFT HET WEL
VERBRUID. EERST WAS ZIJ LAF,
TOEN LIET ZIJ MIJ AANHOUDEND
IN DE STEEK.

EN LATEN DE BOMEN ZICH NIET
EEUWIG DUWEN DOOR DE WIND,
ZONDER NOEMENSWAARD
VERZET?

EN WORDT MIJN LICHAAM NIET
DOOR STORM SOMS OVERMAND?
NEEN, DE NATUUR IS NIET PLUIS.
DESONDANKS VERTOONT ZIJ
GROTE SCHOONHEID.

PLEKKEN DULDEN EERST.
BEGROEIEN LATER.
O, DE PLEK ZAL WEL
BEGROEID ZIJN. JA, PLEKKEN
ZIJN ALTIJD BEGROEID.

GRAFZERKJE STELT ZICH VOOR:

Grafzerkjes, zoals wij ons noemen, zijn een aantal mensen met interesse voor kerkhoven en begraafplaatsen. Grafzerkje is ontstaan, in Vlaanderen in 2001. De bedoeling is om op regelde tijdstippen, dat wil zeggen een keer om de twee maanden een of twee één of twee binnen- of buitenlandse dodenakkers te bezoeken. We doen dit op een vaste dag: de vierde zaterdagen van oneven maanden. In het voorjaar en het najaar bezoeken wij slechts één begraafplaats wegens mogelijk minder goed weer. Geïnteresseerden dienen op voorhand in te schrijven op onderstaand adres. Grafzerkjes betalen geen lidgeld. Wel wordt 5 euro per rondleiding per persoon gevraagd. Bij elke rondleiding ontvangen de deelnemers een Nieuwsbrief. Daarin staan, naast een uitgebreid programma met wegwijzer voor de volgende rondleiding, een aantal tips, boeken en weetjes. Grafzerkjes die niet aanwezig zijn of personen die over een internetaansluiting beschikken kunnen, op een-

voudige vraag op onderstaand adres, opgenomen worden in het Grafzerkjesbestand en krijgen zo ook de Nieuwsbrief, zonder foto's, toegevoerd.

Het programma voor 2003 staat zo goed als vast. Kleine wijzigingen zijn mogelijk. Op 22 maart om 10u30 en om 14 uur is er een bezoek aan de Oude Stedelijke Begraafplaats van Roeselare aan de Blekerijstraat onder leiding van Magda Deldaele. Op 24 mei biedt Terebinth-regiocoördinator Guus Rüsing ons een funeraire dag in en rond Roermond aan. Details zijn nog niet bekend. Op 26 juli om 10u30 bezoeken we het kerkhof van Laken aan het Onze-Lieve-Vrouw-voorplein. Om 14 uur brengen we een bezoek aan de begraafplaats van Sint Joost ten Node aan de Henri Choméstraat. Cecilia Vandervelde is onze deskundige ter plaatse. Op 27 september staat een rondrit langs de begraafplaatsen van de Westhoek voor. We vertrekken kort na het middaguur vanuit Ieper zodat mensen die in de voormiddag het museum In Flanders Fields willen bezoeken dit kunnen doen. Dan voert de tocht ons per bus langs

Britse, Duitse en Belgische begraafplaatsen tot in Diksmuide waarna we terugkeren naar Ieper. Dominiek Dendooven zal zijn reputatie als kenner waarmaken.

Op 22 november om 10u30 en waarschijnlijk ook om 14 uur sluiten we 2003 af met een bezoek aan de oude begraafplaats van Mechelen aan de Ziekebeemden. Gerda Baccart zal er ons rondleiden.

Voor alle vragen en inlichtingen slechts één adres: Jacques Buermans, Frieslandstraat 4, bus 6, 2660 Hoboken, België, telefoon + antwoordapparaat + fax: 00-32-3-829 16 03, E-mail: jacques.buermans@planetinternet.be Sinds kort ook op internet: www.schoonselhof.be. Daar vindt u naast informatie over Grafzerkje, met een selectie uit de voorgaande Nieuwsbrieven, ook informatie over de begraafplaats Schoonselhof en over de rondleidingen die ik verzorg voor individuele bezoekers en verenigingen.

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.net én
www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart-Internet-Diensten
P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

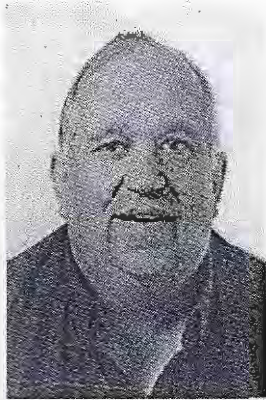
...De bezoekers aan onze sites (**ruim 235.000! in 2001**) bieden wij veel onafhankelijke informatie voor, over en na de uitvaart. Met behulp van onze unieke uitvaartencyclopedie kunnen zij o.a. informatie verkrijgen over vele zaken voor, tijdens en na de uitvaart. Voor een aantal zaken hebben we zelfs speciale sites gemaakt waar specifieke informatie over het onderwerp te vinden is, kijk op:

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en te informeren.

Uniek is dat men via al **deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden.

onze internet-sites
(zie boven, in deze advertentie)

Adverteren:
In de adressengids vanaf € 5,50 p.m.
Vermelding en een link vanaf € 8 p.m.

VAN DE GAST- COLUMNIST

Grote eer viel mij te beurt: een uitnodiging om een gastcolumn te schrijven voor de Terebinth. Een onderwerp kiezen zegt u? Wat gedacht van Vlaanderen kan veel leren van Nederland?

Dat niet om te slijmen, wel omdat het spijtig genoeg strookt met de werkelijkheid. In Nederland doet de Terebinth prachtig werk. Officiële instanties luisteren naar hen en doen een beroep op de jarenlange ervaring van de leden. Op een lager maar daarom niet minder belangrijk echelon spelen de regionale medewerkers kort op de bal. Zij signaleren problemen in verband met hun lokale dodenakker, zij melden de plaatselijke besturen wat er schort en kunnen altijd terugvallen op de know-how van hun vereniging. Niets van dit alles in Vlaanderen. Niet omdat er hier geen mensen rondlopen die het goed menen met begraafplaatsen. Er zijn, lokaal, personen genoeg die hun begraafplaats hoog in het vaandel voeren. Soms, ik denk bijvoorbeeld aan Gent, hebben die mensen door hun jarenlange inzet bereikt dat hun stadsbestuur beseft dat zij positief werk leveren en krijgen zij carte blanche. Een situatie waar iedereen beter van wordt: het funerair patrimonium blijft behouden, het kost de lokale besturen niets, de dodenakkers worden een prachtig visitekaartje voor die besturen en geïnteresseerden kunnen voor een prikke een monument van de ondergang redden of beschikken na restauratie over een authentiek funerair grafmonument. Anders is het gesteld in mijn biotoop: Antwerpen. Daar is nog een hele weg af te leggen. In de eerste plaats omdat iedereen voor zijn eigen deur veegt. Een poging om een vereniging Vrienden van de Antwerpse begraafplaatsen op te richten kwam wegens interne moeilijkheden niet van de grond. Een tweede groter probleem is het beleid van het Antwerpse bestuur. Er is hier namelijk geen beleid. De schepen verantwoordelijk voor begraafplaatsen wil wel een beheersplan opstellen, maar eerst na sanering van een aantal zaken. Voor wie hem kent betekent dit: Breek al de oude dingen maar af en dan zullen we zien of de begraafplaats de moeite waard is om ze te behouden. Nederlanders schrikken waarschijnlijk wanneer ik vertel dat jaarlijks honderden oude grafmonumenten in de container gekieperd worden. Nochtans is dit het geval op de grote Antwerpse dodenakker Schoonselhof. De laatste oprisping van de schepen is het dag en nacht geopend laten van kerkhoven en begraafplaatsen. Om te bezuinigen. Een rechtstreekse uitnodiging tot het stelen van al het moois dat het Antwerpse Père Lachaise nog bezit. Of zoals een Terebinther ooit opmerkte tijdens de Vlaanderenreis: Jullie bezitten 10 keer meer mooie graven dan wij, maar wij koesteren ze meer. Een terechte opmerking.

Jacques Buermans

DE DOOD IN DE BOEKENKAST 4

Binnenkort is het Boekenweek en die heeft als centraal thema DE DOOD. In dit nummer daarom veel aandacht voor literatuur. Het begint met een spannende tocht door de boekenkast van Rita Hulsman

VERENIGINGSNIEUWS 6

GEDENKEN IN PROZA EN POEZIE 10

Poeziefhebster Puck Kooij brengt ons in contact met versregels uit de wereldliteratuur, van lang vergeten dichters, uit de popmuziek en van gelegenhedsdichters. Vaak wordt de bron echter weggelaten en de tekst en beetje veranderd.

PUBLICATIES 12

EXCURSIES 15

AGENDA 16

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het versijnt vier keer per jaar.
Lidmaatschap en abonnement: Het lidmaatschap kost personen minimaal 17,50 euro, elke huisgenoot 7 euro en organisaties 57,50 euro per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor 17,50 euro. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rotterdam. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten 2,50 euro per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau: Henk van Laar, Molenweg 2, 3911 SH Rhenen, Tel: 0317-616072

Homepage: www.gedenkboek.nl/terebinth, henkvanlaar@zonnet.nl

Kopij wordt in Word 97 via e-mail of op floppy aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden op papier aangeleverd. De inleverdata voor 2003 zijn 24 april, 19 juni en 23 oktober. De verschijningsdata zijn 1 juni, 1 september en 1 december.

Advertenties en inlegvellen: Redactie: 010-4212762

Redactieadres: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam
E-mail: terebinth@box.nl
Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter, Rita Hulsman en Bert Pierik
Lay-out en eindredactie: Henk de Feijter
Hoofdredactie: Wim Cappers
Illustraties: Puck Kooij (voorp., p. 11), Bert Pierik (p. 6, 9, 16), Henk de Feijter (p. 4, 5).
Overneming: Artikelen en foto's mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.
ISSN: 1382-5259

DE DOOD IN DE BOEKENKAST

Nu de boekenweek in het teken staat van de dood, is het hoog tijd om eens te kijken hoe hij is vertegenwoordigd in de willekeurige boekenkast. Onmisbaar is hij niet, want in veel boeken komt hij helemaal niet voor. Vaak verschijnt hij als figurant, maar soms heeft hij een hoofdrol. Een greep uit de boekenkast van Rita Hulsman.

Een jaar of vijftien was ik toen mijn leraar Nederlands de klas enthousiast meetroonde naar een uitvoering van het 15de eeuwse spel *Elckerlijc*. Een waagstuk, temeer omdat het een voorstelling voor alleen scholieren was. Bij de monoloog van God, die zich beklagt over de zondigheid van de mensen, begon het al roerig te worden in het openluchttheater. Kort na de opkomst van *De Dood*: 'Ick ben die Doot,/ Die niemant en spaert, daar Elckerlijc sal bi/ Gods beveele rekeninghe doen' was het een zodanig tumult dat de spelers zichzelf niet meer konden verstaan en de voorstelling afgelast moest worden. Doodgaan en rekenschap afleggen van je leven staan ver van je af als je vijftien bent, zeker als dat in oud-Nederlands tot je komt. Het zou de spelers vast niet anders vergaan zijn bij een voorstelling van Vondels treurspel *Gysbreght van Aemstel* (1637), dat is gebaseerd op de val van het Griekse Troje. In Vondels stuk wordt Amsterdam in de kerstnacht door list overvallen. De dood waart rond in de stad: 'Wie zal die droeve moeder troosten, Nu zy haer lieve kinders derft? Nu zy die ziet in 't bloed versmooren, Aleer ze naulix zijn geboren, En zo veel zwaerden rood geverft?'

Vondel trekt een parallel met de in de *Bijbel* beschreven kindermoord van Bethlehem. Daar staat het zo: 'Een stem is te Rama gehoord, geweest en veel geklaag: Rachel, wenend om haar kinderen, weigert zich te laten troosten, omdat zij niet meer zijn.'

Deze universele klaagzang over dood

door geweld doortrekt, in steeds andere bewoordingen, tot op de dag van vandaag de wereldliteratuur.

Ook sterven in vreedstijd levert genoeg stof tot schrijven op. In *Ferdinand Huyck* van Jacob van Lennep (1840) is het laatste hoofdstuk ingeruimd voor de dood. Lode-wijk Blaek zal weldra sterven: 'Ik heb u verzocht, hier te komen. Ik voel, dat het spoedig... met mij gedaan zal wezen... en ik wil... zoveel in mij is, herstellen, wat ik bedorven heb.' Nadat hij ook zijn zaken met de notaris heeft geregeld, blaast hij de laatste adem uit. Zo komt alles op zijn pootjes terecht, de zondaar heeft het pad van boete, berouw en vergeving afgelopen en kan rustig sterven. In de roman *Het Huis Lauernesse* (1840) van A.L.G. Bosboom-Toussaint gaat het minder vreedzaam toe. Bij het sterfbed van de moeder spitsen de meningsverschillen tussen aanhangers van de protestantse en de katholieke leer zich toe, waarbij het met name over de rituelen gaat. De roman speelt in 1521, nadat de Hervorming zijn intrede heeft gedaan. De stervende vrouw is protestants geworden, haar zoon is katholiek gebleven: 'Moeder! Ik ga, ik vlieg, en breng u enen Priester! al moest ik hem ook wegsleuren

van voor de trappen des altaars!' De andere aanwezigen roepen: 'Geen priester! geen priester hier!' Ook de zieke wil dat niet. Er ontstaat een heftige woordenwisseling die op geweld uitloopt en de stervende doet uitroepen: 'Mijn God, waarmee heb ik zulk een sterfbed verdiend?'

De neoromanticus Louis Couperus legt in *Metamorfose* (1897) het accent op de nabestaande, de zoon wiens moeder is overleden: 'Het sterfhuis stil, de sterfkamer. Daar lag zij, zacht, wit, stil, de ogen toe, het oude gelaat sereen, en alleen een trek om de mond was vreemd, en niet haar gewone glimlach. Maar het alleronwonderlijkste was, dat zij zo ver was, eindeloos ver, verloren, onbereikbaar. Zij lag daar, en zij was er niet...' Couperus geeft qua toon een tijdsbeeld, maar de inhoud is universeel, zoals we in de verderop aangehaalde teksten van Nicolaas Matsier en Kader Abdolah zullen zien.

Uit dezelfde periode als *Metamorfose* stamt het toneelstuk *Op hoop van zegen* van Herman Heijermans. Hier geen romantische toon, maar een realistische beschrijving van het leven van arme vissers, bij wie de dood een vaste gast is. Kniertje, die haar man en twee zoons op zee

heeft verloren, zegt: 'Ach, juffrouw, 't leven op zee is geen vertelsel. Door 't duimsplankje zijn ze van de eeuwigheid gescheijen.' De socialis-tische auteur brengt in dit stuk dood door schuld ter sprake: de reder stuurt de vissers met wrakke sche-pen de zee op.

De Russische auteur Anton Tsjechov richt in het verhaal *Op het kerkhof* (circa 1895) de aandacht op het gedenkteken. Een gids leidt een gezelschap rond over een kerkhof: 'En kijk, onder dit grafmonument ligt een man, die van de tijd dat hij luiers droeg, gedichten en epigrammen heeft gehaat... Als ter bespotting krioelt zijn gedenkteken van de vers-regels...' Een bezoeker vraagt naar het graf van een bekende toneelspe-ler, van wie hij afscheid wil nemen voordat hij zelf aan de drank kapot gaat. Ze vinden het graf met moeite: 'Het was weggezakt, met onkruid overgroeid en het had de vorm van een graf verloren... Een klein, goed-koop kruisje was half omgevallen en met groen, hier en daar door de vorst zwart geworden mos be-groeid... vervangbare vriend Moesjkin, lazen wij. De tijd had het voorvoegsel *on* uitgewist en daar-mee een door de mensen begane leugen hersteld.'

Alcohol en tuberculose zijn veelbe-schreven doodsoorzaken. Willem Elsschot voert in *Een ontgoocheling* (1921) de sigarenfabrikant en bier-liefhebber De Keizer ten tonele. Tegen het eind van het verhaal heeft het bier heeft hem geveld en hij weet het: 'Ik moet er aan geloven.' Na zijn dood benoemen zijn vrien-den, de Lustige Whistspelers, een feestcommissie die 'zorg moest dragen dat de overleden voorzitter met statie ter aarde werd besteld.' De plechtigheid wordt zakelijk en ironisch beschreven, maar in twee subtiële slotzinnen raakt Elsschot de kern van het verlies als Karel-tje, de zoon van De Keizer, de keuken in komt waar zijn moeder bezig is: 'En toen Karel-tje haar aankeek, omdat zij zo raar praatte, zag hij dat zij met neergetrokken mondhoeken wenend de soep proefde.'

De dood van de aan tuberculose lijdende geliefde is het onderwerp van Marnix Gijsens *Klaaglied om*

Agnes (1959). Gijsen schildert zo-wel de wanhoop van de ongenees-lijk zieke: 'Ze doden me niet, ze breken mij af lijk een bouwvallig huis', als van degene die straks onherroepelijk alleen achterblijft: 'Van Agnes ging een reuk uit van ontbinding en belofte tevens, een walm waarin de aankondiging der vruchtbaarheid en de duidelijke voorbode der dood zich mengden in een ontzettende omhelzing.'

Gesloten huis van Nicolaas Matsier (1994) gaat over het leegruimen van het huis van een overleden geliefde. Voorwerpen als brillen, fototoestel-len en een stofdoekenmand roepen de herinneringen op waarmee hij een monument voor zijn overleden moeder bouwt. De beschrijving van de dode vertoont verwantschap met het eerder aangehaalde fragment van Couperus: 'Wij zijn gekomen voor een laatste blik op onze moe-der, maar we zijn te laat. Hier is zij niet. (...) Het lichaam was er wel, in al zijn uitgediendheid en onmacht, maar zij, mijn en zijn moeder, viel nergens meer te bekennen. Weg, heen, verdwenen.'

Een dergelijk afscheid was de uit Iran naar Neder-land gevluchte Kader Abdolah niet beschoren toen zijn vader overleed. Hoe hij van verre af-scheid nam, be-schrijft hij in het verhaal *De brie-ven* (1995): 'De traditie van mijn vaderland zegt dat ik daar aan-wezig moet zijn om namens de familie officieel afscheid van hem te nemen. Maar wie de grenzen overschrijdt, kan de gewoontes niet meer in stand houden. Wie wegvlucht, laat alles achter. Er is dus geen vader, geen bed en geen dode. (...) Ik pak

mijn racefiets en trap haastig naar de dijk. (...) In mijn vaderland heeft men mijn vader ter aarde besteld. Ik wil hem ook begraven. Hier. Op mijn eigen manier. Ik wil afscheid van hem nemen. (...) Zeg, IJssel, wat kan een zoon doen, een zoon die van zijn dode vader afscheid moet nemen, als er voor hem geen voor-hoofd is om een kus op te drukken?'

Over het hiernamaals is de 20ste eeuwse literatuur in mijn boekenkast nogal zwijgzaam. Maar Gerard Wal-schap voert in het verhaal *Soo de Kommer* (1930) een boerenzoon op die gebroken terugkeert uit de oor-log. Spoedig daarna gaat hij dood. Twee engelen komen hem halen: 'De engel bukte zich, kuste het medalieken van O.L. Vrouw dat op de borst van het lijk lag, en de zes littekens van bajonetsteken en het voorhoofd dat zoveel verdriet had afgepeinsd. Hij weende, ook de andere engel weende en ze namen Soo zachtteken op en ze zeiden: Sukkelaar, kom.'

Rita Hulsmans

Sukkelaar, kom (Gerard Walschap)

VERENIGINGSNIEUWS

VAN DE BESTUURSTAFEL

De belangrijkste punten die op de laatste bestuursvergaderingen zijn besproken zijn de plannen voor de Algemene Ledenvergadering dit jaar. Het bestuur is al een tijd bezig geweest met het opstellen van nieuwe statuten en een Huishoudelijk Reglement. Momenteel zijn we daar een heel eind mee. Het een en ander moet nog een keer worden voorgelegd aan een deskundige. Vervolgens kunnen de leden op de aanstaande ledenvergadering hun mening naar voren brengen. Ook met betrekking tot de Raad van Advies is nu een aantal regels opnieuw op papier gezet.

Thijs IJerman, onze onvolprezen penningmeester is er in geslaagd een groot aantal leden te benaderen en ze er aan te herinneren dat ze hun

lidmaatschapsbijdrage nog niet hadden voldaan. Het is gebleken dat ook een herhaalde oproep tot betalen in de Nieuwsbrief niet echt veel resultaat had. Gelukkig ziet de begroting er nu een stuk beter uit. Vermoedelijk zal Thijs het komende jaar gebruik gaan maken van acceptgiro's. Waarschijnlijk is dat voor de leden toch het gemakkelijkst.

Het bureau onder leiding van Henk van Laar loopt prima. Er is nauwe samenwerking tussen Henk en Thijs wat betreft de ledenadministratie. Met Henk is afgesproken dat als er vragen komen voor steun en hulp voor beurzen of manifestaties hij de namen doorgeeft van de Reco's in die regio, die dan verder met de aanvrager aan het werk kunnen. Het programma voor de volgende

Recobijeenkomst op 8 maart te Voorburg is rond. Het wordt binnenkort aan alle Reco's toegezonden.

Op de laatste Recobijeenkomst heeft Leon Bok een nieuwe regio indeling aan de aanwezigen voorgelegd. Hij heeft een aantal reacties gekregen die hij zal verwerken en op 8 maart in Voorburg kan dan de definitieve indeling worden uitgedeeld.

Ook het verslag van de bijeenkomst in Barneveld geschreven door Anita van Breugel wordt toegezonden.

De website van de vereniging moet worden bijgewerkt. Leon overlegt met Antoine Fonville, die zich bereid heeft verklaard die taak op zich te nemen. Zoals iedereen weet heeft een website alleen zin als die voortdurend wordt bijgehouden - een heel werk.

Mammoetsequiadendron op Moscova, Arnhem

VERENIGINGSNIEUWS

Rindert Brouwer heeft ja gezegd op het verzoek van het bestuur zich bezig te houden met de buitenlandse betrekkingen van de vereniging. Het lag voor de hand een beroep op hem te doen gezien zijn vele buitenlandse contacten. Van de platforms waarin de vereniging participeert is vooral het platform Mariaplaats actief. De studiedag in Leiden georganiseerd door de KNOB met medewerking van het LOB, de Terebinth en de RDMZ was een zeer geslaagd evenement. Dat belooft dan ook weer een goed programma voor de volgende studiedag in het komende jaar op 17 september aanstaande. Het platform Groen staat wat stil op het ogenblik.

Vertrek voorzitter Wim Meulenkamp
Wim Meulenkamp die in 2000 gekozen werd in het bestuur moet van zijn artsen met onmiddellijke ingang zijn plaats in de diverse besturen waar hij deel van uit maakt, staken om gezondheidsredenen. Dat was voor het bestuur wel een enorm onverwachte en akelige mededeling. Natuurlijk beseffen we allemaal dat Wim's gezondheid voor alles gaat en dat het bestuur moet zorgen dat de zaken zo goed mogelijk voortgang vinden. Momenteel neemt Leon Bok als vice-voorzitter een aantal van Wim's taken waar.

Het bestuur is momenteel in gesprek met een aantal nieuwe leden voor het bestuur die dan op de volgende Algemene Ledenvergadering verkozen kunnen worden. We hopen allemaal dat Wim door het wat rustiger aan te doen toch weer redelijk gauw in ieder geval zijn dagelijks werk zal kunnen oppakken.

REGIO 14 Achterhoek

De gemeente Aalten heeft toegezegd dat zij van plan is stapsgewijze de oude R.K. begraafplaats aan de P. Heinstraat bij het N.S. station, waarvan zij de eigenaar is, op te knappen. Het lijkenhuisje is reeds gerenoveerd.

Tevens is in Bredevoort het oude poortgebouw op de oude R.K. be-

Treurbek op Moscova, Arnhem

graafplaats aan de Kloosterdijk prachtig gerenoveerd.

Het is de moeite waard om de begraafplaatsen in de gemeente Aalten te bezoeken. Het zijn fraaie en goed onderhouden begraafplaatsen.

Het laatste nieuws over de verkoop van de begraafplaats RUST OORD in Rekken is dat door de eigenaar de mogelijkheid van niet ruimen opengehouden wordt. De onderhandelingen over de verkoop van de begraaf-

VERENIGINGSNIEUWS

VAN DE BESTUURSTAFEL

De belangrijkste punten die op de laatste bestuursvergaderingen zijn besproken zijn de plannen voor de Algemene Ledenvergadering dit jaar. Het bestuur is al een tijd bezig geweest met het opstellen van nieuwe statuten en een Huishoudelijk Reglement. Momenteel zijn we daar een heel eind mee. Het een en ander moet nog een keer worden voorgelegd aan een deskundige. Vervolgens kunnen de leden op de aanstaande ledenvergadering hun mening naar voren brengen. Ook met betrekking tot de Raad van Advies is nu een aantal regels opnieuw op papier gezet.

Thijs IJzerman, onze onvolprezen penningmeester is er in geslaagd een groot aantal leden te benaderen en ze er aan te herinneren dat ze hun

lidmaatschapsbijdrage nog niet hadden voldaan. Het is gebleken dat ook een herhaalde oproep tot betalen in de Nieuwsbrief niet echt veel resultaat had. Gelukkig ziet de begroting er nu een stuk beter uit. Vermoedelijk zal Thijs het komende jaar gebruik gaan maken van acceptgiro's. Waarschijnlijk is dat voor de leden toch het gemakkelijkst.

Het bureau onder leiding van Henk van Laar loopt prima. Er is nauwe samenwerking tussen Henk en Thijs wat betreft de ledenadministratie. Met Henk is afgesproken dat als er vragen komen voor steun en hulp voor beurzen of manifestaties hij de namen doorgeeft van de Reco's in die regio, die dan verder met de aanvrager aan het werk kunnen. Het programma voor de volgende

Recobijeenkomst op 8 maart te Voorburg is rond. Het wordt binnenkort aan alle Reco's toegezonden.

Op de laatste Recobijeenkomst heeft Leon Bok een nieuwe regio indeling aan de aanwezigen voorgelegd. Hij heeft een aantal reacties gekregen die hij zal verwerken en op 8 maart in Voorburg kan dan de definitieve indeling worden uitgedeeld.

Ook het verslag van de bijeenkomst in Barneveld geschreven door Anita van Breugel wordt toegezonden.

De website van de vereniging moet worden bijgewerkt. Leon overlegt met Antoine Fonville, die zich bereid heeft verklaard die taak op zich te nemen. Zoals iedereen weet heeft een website alleen zin als die voortdurend wordt bijgehouden - een heel werk.

Mammoetsequiadendron op Moscova, Arnhem

VERENIGINGSNIEUWS

Rindert Brouwer heeft ja gezegd op het verzoek van het bestuur zich bezig te houden met de buitenlandse betrekkingen van de vereniging. Het lag voor de hand een beroep op hem te doen gezien zijn vele buitenlandse contacten. Van de platforms waarin de vereniging participeert is vooral het platform Mariaplaats actief. De studiedag in Leiden georganiseerd door de KNOB met medewerking van het LOB, de Terebinth en de RDMZ was een zeer geslaagd evenement. Dat belooft dan ook weer een goed programma voor de volgende studiedag in het komende jaar op 17 september aanstaande. Het platform Groen staat wat stil op het ogenblik.

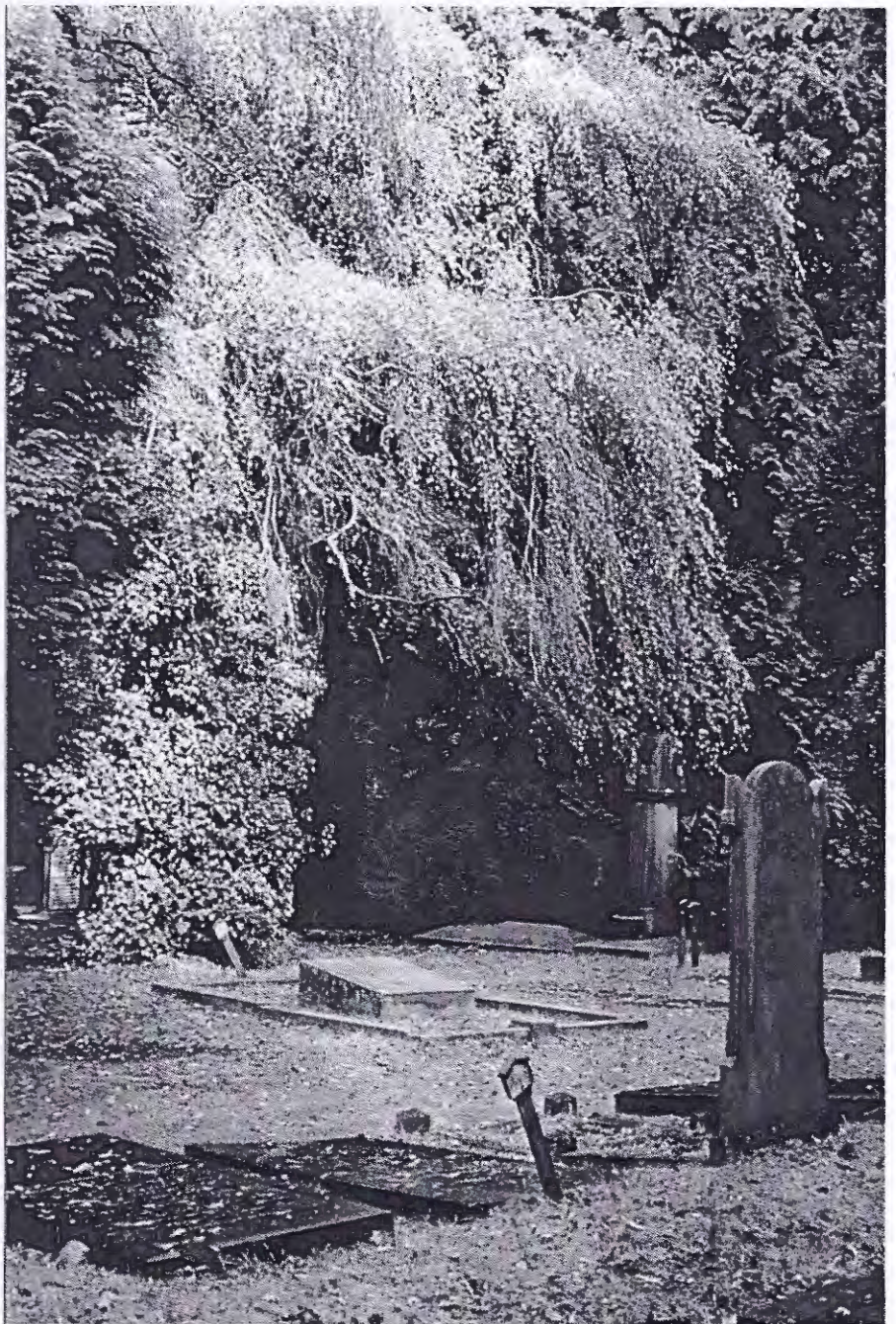
Vertrek voorzitter Wim Meulenkamp
Wim Meulenkamp die in 2000 gekozen werd in het bestuur moet van zijn arts met onmiddellijke ingang zijn plaats in de diverse besturen waar hij deel van uit maakt, staken om gezondheidsredenen. Dat was voor het bestuur wel een enorm onverwachte en akelige mededeling. Natuurlijk beseffen we allemaal dat Wim's gezondheid voor alles gaat en dat het bestuur moet zorgen dat de zaken zo goed mogelijk voortgang vinden. Momenteel neemt Leon Bok als vice-voorzitter een aantal van Wim's taken waar.

Het bestuur is momenteel in gesprek met een aantal nieuwe leden voor het bestuur die dan op de volgende Algemene Ledenvergadering verkozen kunnen worden. We hopen allemaal dat Wim door het wat rustiger aan te doen toch weer redelijk gauw in ieder geval zijn dagelijks werk zal kunnen oppakken.

REGIO 14 Achterhoek

De gemeente Aalten heeft toegezegd dat zij van plan is stapsgewijze de oude R.K. begraafplaats aan de P. Heinstraat bij het N.S. station, waarvan zij de eigenaar is, op te knappen. Het lijkenhuisje is reeds gerenoveerd.

Tevens is in Bredevoort het oude poortgebouw op de oude R.K. be-

Treurbek op Moscova, Arnhem

graaftplaats aan de Kloosterdijk prachtig gerenoveerd.

Het is de moeite waard om de begraafplaatsen in de gemeente Aalten te bezoeken. Het zijn fraaie en goed onderhouden begraafplaatsen.

Het laatste nieuws over de verkoop van de begraafplaats RUST OORD in Rekken is dat door de eigenaar de mogelijkheid van niet ruimen opengehouden wordt. De onderhandelingen over de verkoop van de begraaf-

VERENIGINGSNIEUWS

plaats met een belanghebbende zijn nog niet afgerond. De gemeente heeft de belangenvereniging Rekken toegezegd de monumentenstatus van de begraafplaats aan de orde te stellen bij het opstellen van de ruimtelijke visie Rekken.

De gemeente Eibergen heeft in 2002 door een bureau een rapport laten uitbrengen over de toekomst van de algemene begraafplaats aan de Haaksbergseweg. In verband met ruimtegebrek zal begonnen worden met de uitbreiding van het R.K. gedeelte.

De gemeente Gendringen en de Oudheidkundige Vereniging hebben wij in 2002 geattendeerd op de onderhoudstoestand van de oude begraafplaats aan de Wiekenseweg te Gendringen.

Veel grafmonumenten zijn reeds verwijderd en de monumenten die er nog staan verkeren in slechte staat. De Oudheidkundige Vereniging is ook de mening toegedaan dat hieraan iets gedaan moet worden. De molens draaien langzaam maar wij hopen toch binnenkort van de gemeente te horen wat haar plannen met de begraafplaats zijn.

De gemeente Neede heeft het voornemen in verband met ruimtegebrek de begraafplaats Drostenkamp uit te breiden.

Het terrein, grenzend aan de huidige begraafplaats, dat aangekocht zal worden, ligt in een ruilverkavelingsgebied. Het kan nog geruime tijd duren voordat dat terrein in gebruik kan worden genomen. Hierop vooruitlopend heeft zij het voornemen de oude algemene grafvelden te ruimen. De gemeente heeft ons gevraagd aan te geven of op genoemde grafvelden nog bijzondere grafmonumenten staan. Eind 2002 hebben wij hierover advies uitgebracht.

Begin dit jaar hopen wij door de gemeente Winterswijk geïnformeerd te worden over haar plannen met betrekking tot herstel van de oude begraafplaats aan de Singelweg. Wij hebben het idee dat het de goede

kant op gaat.

Als regiocoördinatoren hebben wij in de Achterhoek alle (zowel de open als de gesloten) begraafplaatsen bezocht.

In Terborg (gemeente Wisch) bevinden zich aan de Silvoldseweg bij elkaar de algemene, de rooms-katholieke, de protestantse en de joodse begraafplaats.

Maar wij vernamen naderhand dat er aan de Silvoldseweg in een tuin binnen de omheining van het pand Silvoldseweg 17 ook een joodse begraafplaats moest zijn.

Wij er naar toe. Op aanwijzing van een passant (de eigenaar van het pand was niet aanwezig) werd ons de toegang via een tuinpad naar de begraafplaats gewezen. De geschiedenis van de begraafplaats gaat terug tot tenminste 1723. Bij opmeting in 1723 werd het perceel waarop zich nu de begraafplaats bevindt Judenberg genoemd. De benaming berg duidt op de ligging van de begraafplaats op een stuifduin. Het plateau wordt van de tuin afgescheiden door een wal. Opmerkelijk is dat de begraafplaats ligt op grondgebied dat nooit in eigendom is geweest bij de joodse gemeenschap. Over de relatie tussen de begraafplaats en de bouw van de villa is helaas niets bekend. De grafstenen dateren merendeels uit de negentiende eeuw. De begraafplaats is een beschermd rijksmonument.

Teun Oosterbroek

LEZING

Wim Vlaanderen hield de lezing en kleine expositie over het onderwerp: "Begraven door de eeuwen heen" in de plaatsen Gouda, Ommen, Woudrichem voor de plaatselijke historische verenigingen en in Arnhem voor de Samen op Wegkerk. Verder werd aan de plaatselijke bibliotheken van Gorkum, Vlissingen en Almelo medewerking verleent aan het Thema "Dood in de Letteren".

REGIO 01 Oost Groningen

In Schildwolde zullen in maart 2003 Frans Renssen, Wim Vlaanderen en Jan Bos (restaurateur) op de algemene begraafplaats aldaar een ijzeren graf met zeer fraaie ornamenten bekijken. Het graf is erg verwaarloosd. Er zal getracht worden het verval te stoppen en gelden te zoeken voor restauratie.

LEDENSERVICE REEKS FUNERAIRE CULTUUR

De reeks Funerair Cultuur is in mei 2001 met het deel Den Haag van start gegaan. De hoofdreeks zal in totaal 25 delen omvatten, naar verwachting vier per jaar. Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. Behalve Den Haag zijn in 2001 Zwolle en Alblasserwaard & Vijfheerenlanden verschenen, in 2002 kwam Doodse dingen uit als inleiding op de reeks en verder Amsterdam en Arnhem. Utrecht is er binnenkort. U kunt zich via de bon inschrijven op deze hoofdreeks, waarna u per jaar een factuur krijgt.

In 2002 is, dankzij het enthousiasme en de steun van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, de Provincie Zuid-Holland en het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland, een deelreeks ontstaan die alle cultuurregio's van deze provincie zal beschrijven. Het in 2001 verschenen deel Alblasserwaard & Vijfheerenlanden maakt zowel deel uit van de hoofdreeks als van de deelreeks. De overige tien delen behoren tot de deelreeks Zuid-Holland. In 2002 zijn Drechtsteden, Midden-Holland en Regio Rotterdam, exclusief de stad verschenen. Voor de tien delen van de deelreeks Zuid-Holland kunt u zich apart inschrijven op het tweede gedeelte van de bon. U krijgt per jaar een factuur.

De winkelprijs is 9,98 euro per deel, de inleiding telt meer bladzijden en kost daarom 11,98 euro.

VERENIGINGSNIEUWS

plaats met een belanghebbende zijn nog niet afgerond. De gemeente heeft de belangenvereniging Rekken toegezegd de monumentenstatus van de begraafplaats aan de orde te stellen bij het opstellen van de ruimtelijke visie Rekken.

De gemeente Eibergen heeft in 2002 door een bureau een rapport laten uitbrengen over de toekomst van de algemene begraafplaats aan de Haaksbergseweg. In verband met ruimtegebrek zal begonnen worden met de uitbreiding van het R.K. gedeelte.

De gemeente Gendringen en de Oudheidkundige Vereniging hebben wij in 2002 geattendeerd op de onderhoudstoestand van de oude begraafplaats aan de Wiekenseweg te Gendringen.

Veel grafmonumenten zijn reeds verwijderd en de monumenten die er nog staan verkeren in slechte staat. De Oudheidkundige Vereniging is ook de mening toegedaan dat hieraan iets gedaan moet worden. De molens draaien langzaam maar wij hopen toch binnenkort van de gemeente te horen wat haar plannen met de begraafplaats zijn.

De gemeente Neede heeft het voornemen in verband met ruimtegebrek de begraafplaats Drostenkamp uit te breiden.

Het terrein, grenzend aan de huidige begraafplaats, dat aangekocht zal worden, ligt in een ruilverkavelingsgebied. Het kan nog geruime tijd duren voordat dat terrein in gebruik kan worden genomen. Hierop vooruitlopend heeft zij het voornemen de oude algemene grafvelden te ruimen. De gemeente heeft ons gevraagd aan te geven of op genoemde grafvelden nog bijzondere grafmonumenten staan. Eind 2002 hebben wij hierover advies uitgebracht.

Begin dit jaar hopen wij door de gemeente Winterswijk geïnformeerd te worden over haar plannen met betrekking tot herstel van de oude begraafplaats aan de Singelweg. Wij hebben het idee dat het de goede

kant op gaat.

Als regiocoördinatoren hebben wij in de Achterhoek alle (zowel de open als de gesloten) begraafplaatsen bezocht.

In Terborg (gemeente Wisch) bevinden zich aan de Silvoldseweg bij elkaar de algemene, de rooms-katholieke, de protestantse en de joodse begraafplaats.

Maar wij vernamen naderhand dat er aan de Silvoldseweg in een tuin binnen de omheining van het pand Silvoldseweg 17 ook een joodse begraafplaats moest zijn.

Wij er naar toe. Op aanwijzing van een passant (de eigenaar van het pand was niet aanwezig) werd ons de toegang via een tuinpad naar de begraafplaats gewezen. De geschiedenis van de begraafplaats gaat terug tot tenminste 1723. Bij opmeting in 1723 werd het perceel waarop zich nu de begraafplaats bevindt Judenberg genoemd. De benaming berg duidt op de ligging van de begraafplaats op een stuifduin. Het plateau wordt van de tuin afgescheiden door een wal. Opmerkelijk is dat de begraafplaats ligt op grondgebied dat nooit in eigendom is geweest bij de joodse gemeenschap. Over de relatie tussen de begraafplaats en de bouw van de villa is helaas niets bekend. De grafstenen dateren medeels uit de negentiende eeuw. De begraafplaats is een beschermd rijksmonument.

Teun Oosterbroek

LEZING

Wim Vlaanderen hield de lezing en kleine expositie over het onderwerp: "Begraven door de eeuwen heen" in de plaatsen Gouda, Ommen, Woudrichem voor de plaatselijke historische verenigingen en in Arnhem voor de Samen op Wegkerk. Verder werd aan de plaatselijke bibliotheken van Gorkum, Vlissingen en Almelo medewerking verleent aan het Thema "Dood in de Letteren".

REGIO 01 Oost Groningen

In Schildwolde zullen in maart 2003 Frans Renssen, Wim Vlaanderen en Jan Bos (restaurateur) op de algemene begraafplaats aldaar een ijzeren graf met zeer fraaie ornamenten bekijken. Het graf is erg verwaarloosd. Er zal getracht worden het verval te stoppen en gelden te zoeken voor restauratie.

LEDENSERVICE REEKS FUNERAIRE CULTUUR

De reeks Funeraire Cultuur is in mei 2001 met het deel Den Haag van start gegaan. De hoofdreeks zal in totaal 25 delen omvatten, naar verwachting vier per jaar. Behalve aan Amsterdam besteedt de reeks aandacht aan alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. Behalve Den Haag zijn in 2001 Zwolle en Alblasserwaard & Vijfheerenlanden verschenen, in 2002 kwam Doodse dingen uit als inleiding op de reeks en verder Amsterdam en Arnhem. Utrecht is er binnenkort. U kunt zich via de bon inschrijven op deze hoofdreeks, waarna u per jaar een factuur krijgt.

In 2002 is, dankzij het enthousiasme en de steun van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, de Provincie Zuid-Holland en het Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland, een deelreeks ontstaan die alle cultuurregio's van deze provincie zal beschrijven. Het in 2001 verschenen deel Alblasserwaard & Vijfheerenlanden maakt zowel deel uit van de hoofdreeks als van de deelreeks. De overige tien delen behoren tot de deelreeks Zuid-Holland. In 2002 zijn Drechtsteden, Midden-Holland en Regio Rotterdam, exclusief de stad verschenen. Voor de tien delen van de deelreeks Zuid-Holland kunt u zich apart inschrijven op het tweede gedeelte van de bon. U krijgt per jaar een factuur.

De winkelprijs is 9,98 euro per deel, de inleiding telt meer bladzijden en kost daarom 11,98 euro.

VERENIGINGSNIEUWS

U kunt als lid met korting de reeks of delen daarvan bestellen met onderstaande bon. Invullen, kopieert en faxen naar 010-4212762. Opsturen kan ook: De Terebinth, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam. Meer informatie over de deeltjes vindt u op de website van de Terebinth: www.gedenkboek.nl/terebinth

S.v.p. uw voorkeur aankruisen:

HOOFDREEKS

ik schrijf in voor 24 delen voor een totaalbedrag van 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.

ik schrijf in voor 12 delen voor een totaalbedrag van 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.

ik schrijf in voor de 4 delen die in 2003 verschijnen voor een totaalbedrag van 34 euro inclusief verzendkosten.

DEELREEKS ZUID-HOLLAND

ik schrijf in voor 10 delen voor een totaalbedrag van 79,50 euro inclusief verzendkosten.

ik schrijf in voor de 3 delen die in 2003 verschijnen voor een totaalbedrag van 23,85 euro inclusief verzendkosten.

Naam:

Adres:

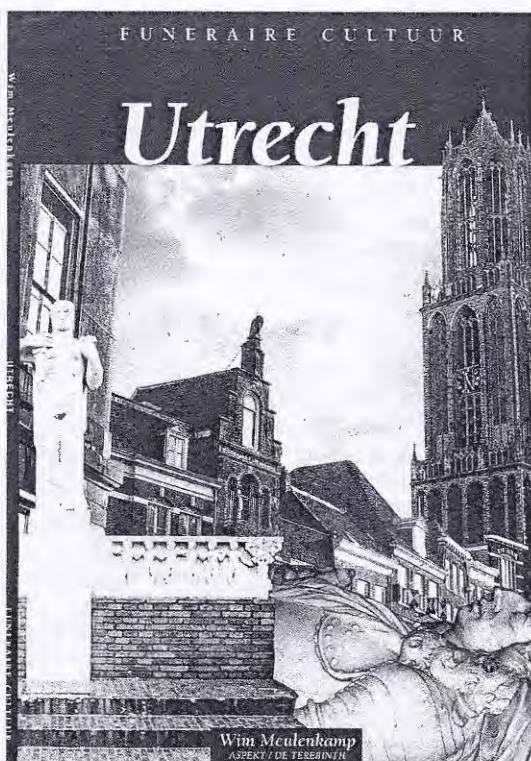
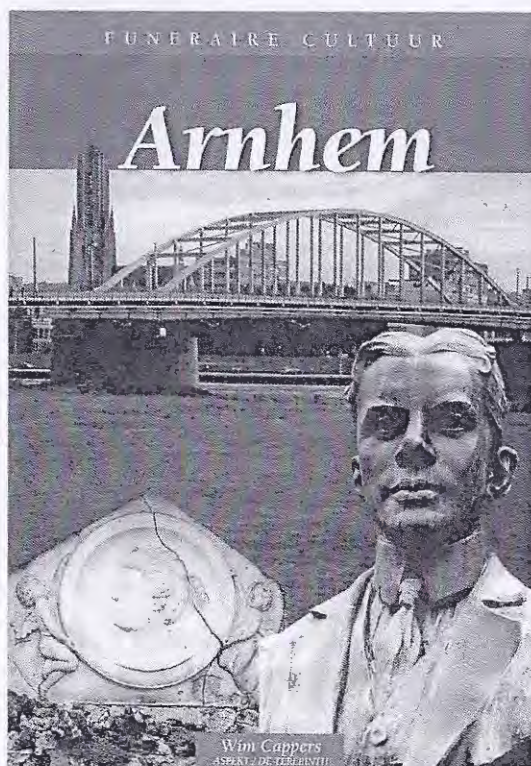
Postcode:

Plaats:

Telefoon:

Datum:

Handtekening:

GEDENKEN IN PROZA EN POËZIE

Want in mijn handen ligt je laatste
groet... (Ingrid Jonker)

Dagelijks treffen we ze aan in de rouwadvertenties, rechts boven in, cursief gedrukt, gedichten of enkele regels uit een groter gedicht. Poëzie is niet meer weg te denken uit de hedendaagse rouwadvertentie. Hierin wordt als het ware in een notendop gevat, wat de overledene voor de nabestaanden betekend heeft. Vaak zijn het gedichten, die men mogelijk te voren al in gedachten had, voor als het moment van verscheiden van een dierbare daar was, om het als motto mee te geven in het rouwbericht. In die paar regels weet men soms zo treffend het karakter van de overledene te schetsen. Verdriet en bewogenheid uitdrukken in een paar compacte dichtregels geeft vorm aan rouw. Gedichten, of delen daaruit van Rutger Kopland, Judith Herzberg, Lucebert, H. Marsman enzovoorts voorzien hierin.

De teksten van de gedichten in de overlijdensberichten zijn beschouwend, berustend, getuigend van ongelof, verslagenheid, verbijstering, geloof in een volgend leven, een weerzien waar dan ook, de betrekkelijkheid van het leven. Het is pas sinds de laatste decennia dat poëzie in de overlijdensadvertentie doorklinkt en men diepe gevoelens ten opzichte van de overledene op persoonlijke wijze verwoordt.

Hoe aardig is het niet om zo af en toe poëzie aan te treffen van een vergeten dichter, zoals van Jo Kalmijn-Spienburg:

'Wie heeft mijn ruisen ontbonden
en het oude vergeten geheim
aan mijn slapende oorsprong gevonden
dat ik vrij van mijzelve zou zijn'
of van J. Visser-Roosendaal:
'Als mijn levenseinde nadert,
denk ik aan wat ik volbracht.
Eer ik oud, moe en tevreden, slui-
mer naar de eeuwige nacht.
Of het goed was of slechts matig,

of te geestig of te statig.
't Komt er dan niet meer op aan.
Alleen, ik heb mijn best gedaan.

Op hun bescheiden plaats, rechts boven in de overlijdensadvertentie, worden ze, vooral bij de ouderen die deze gedichten van vroeger kennen, opnieuw in herinnering gebracht. Guido Gezelle, die jaren lang niet was weg te denken uit de overlijdensberichten lijkt wat op de achtergrond te raken, want het is nog maar zelden dat zijn fijnzinnige gedichtjes worden geciteerd. Hier volgt zo'n aardige mijmering van hem:

'Ik misse u waar ik henenvaar
of waar ik henenkeer:
den morgenstond, de dagen rond
en de avonden nog meer!'

Maar ook citaten van coryfeeën uit de popwereld, zoals: 'The answer my friend is blowin' in the wind' van Bob Dylan, of: 'I did it my way', beroemd gemaakt door Frank Sinatra, duiken regelmatig op, evenals regels uit cantates, liederen en opera's van klassieke componisten, zoals: 'What is life to be without thee' (Chr.W. Gluck), of: There is a somebody I'm longing to see / I hope that she turns out to be / Someone who'll watch over me (I. Gershwin). Vaak wordt met slechts één regel volstaan.

Ook kleinodiën als haiku-gedichten, een Japanse versvorm, zoals: 'Die grote stilte! / Je hoort een vogel stappen / door 't gevallen blad.' van Ryushi, of: 'Het riet verdorde; maar vannacht in de regen, / ruiste 't nog zo luid.' van Issa. Zij geven in een minimum aan woorden, slechts 17 lettergrepen, een maximum aan informatie. Zo kort en eenvoudig als ze ogenschijnlijk zijn moet je ze soms tweemaal lezen om de diepzinnigheid er van te ervaren.

Naast gedichten in de Nederlandse taal kan men ook regelmatig Franse, Duitse en Engelse teksten aantreffen. Shakespeare, R.M. Rilke en A. de Saint-Exupéry, (van De Kleine Prins) zijn rijk vertegenwoordigd.

Ook in vertaling worden vele buitenlandse schrijvers en dichters geciteerd. Deze worden voornamelijk in de landelijke dagbladen aangetroffen. En, om dichters bij huis te blijven, hoe aardig zijn soms de gedichten in streektaal in de regionale bladen, zoals bij voorbeeld het Twentse: 'Dat ze mie d'r oet e pikt hebt'.

Soms worden dichtregels geciteerd waarvan men wist dat deze belangrijk waren voor de overledene toen hij/zij nog onder ons, de levenden verkeerde. Het komt voor dat iemand zo verweven was met een bepaalde tekst, dat die weergegeven wordt, niet met de naam van de dichter eronder, maar met de naam van de overledene, als was het om aan te geven dat het zijn of háár lijfspreuk was.

Dichtregels van Toon Hermans, Nel Benschop en Huub Oosterhuis worden veelvuldig aangehaald, in vele variaties en verbasteringen, met eigen toevoegingen en weglatingen, samentrekking van twee gedichten, waardoor het ontstane gedicht als het ware is toegeschreven op de geliefde overledene. Het meest, zo kan gesteld worden, komen toch de zelfgemaakte dichtregels voor, recht uit het hart van de treurende gegrepen, die spontaan op het ogenblik lijken te zijn ontstaan. Dergelijke dichterlijke ontboezemingen komen vooral voor in de regionale bladen. Zo kan men lezen:

'Verdwaasd staren wij uit het raam / vragen ons af hoe het kan bestaan / dat alles normaal door kan gaan / nu jij voorgoed bent weggegaan', of: 't liefste dat ik heb bezeten: 't toekomstbeeld van mijn bestaan / vraag me niet dat te vergeten / en gewoon weer door te gaan.'

Helaas moet worden gezegd dat bij veel citaten de naam van de auteur wordt weggelaten. Men staat er niet bij stil dat deze belangrijk is. Vooral van de gedichten van Toon Hermans en Nel Benschop moet je vaak raden dat zij uit hun pen zijn gevloeid. Hun gedichten lijken gemeengoed te zijn

geworden. Anderzijds is dit ook te beschouwen als een compliment aan de dichters, die met hun dichtregels voor zo velen hun verdriet weten te verwoorden. Beiden behoren dan ook tot de meest geciteerde dichters. Toon Hermans is overigens de enige Nederlandse dichter die kan volstaan met ondertekening met alleen zijn voornaam.

Bijbelteksten, onlosmakelijk met onze christelijke cultuur verbonden, zijn ons van oudsher vertrouwd. Zo omstreeks de zeventiger jaren van de vorige eeuw kwam het aanhalen van bijbelteksten op gang, waarna wij ons in de tachtiger jaren aarzelend waagden aan het citeren van wereldse gedichten.

Maar ook de eigen woorden waarin mijn zijn droefheid over een ontvallen geliefde kenbaar maakt zijn vaak heel poëtisch, als uit een gedicht genomen, zoals bij voorbeeld: 'Vandaag heeft onze moeder ons verlaten', of: 'Zij heeft afscheid genomen terwijl de magnolia in volle bloei en de rode beuk in blad begon te komen.' Hoe teder en vol mededogen klinkt niet: 'In mijn armen is zacht en kalm overleden mijn lieve wijze moeder.'

Door deze cursiefjes, om ze zo even oneerbiedig te noemen, worden we geattendeerd op prachtig proza en

fraaie poëzie. Ze zijn levensverrijkend, stemmen tot nadenken. Met juist dat ene gedicht voegden de nabestaanden, achterblijvenden, zo u wilt, iets specifieks toe aan de zakelijke mededeling-zonder-meer van het overlijden van een dierbare, die zoveel betekend heeft en voor velen als een rode draad door hun leven liep.

Juist met het citeren van die ene regel of een paar regels uit een groter gedicht krijgt deze een zwaardere lading, een huiveringwekkende betekenis, omdat zij geciteerd worden vanuit het gezichtspunt van de dood, ontdaan wordt van elke franje. 'En beloof me terug te komen in een droom.' (Anna Achmatova) is nu geen verzoek meer aan een levend, dierbaar persoon, die morgen of volgende week terug kan komen, maar aan een dode die onherroepelijk uit ons leven verdwenen is. De regel: 'Gute Nacht, Freunde, es wird Zeit für mich zu gehen.' (Reinhard Mey) wordt aangrijpend wanneer wij die lezen rechts boven in een rouwadvertentie; hierin wordt een onherroepelijk afscheid aangekondigd. 'De dag wil niet ontstaan / dat jij niet moge komen / en ik niet tot je gaan.' (Frederico Garcia Lorca) slaat nu niet meer op een ontmoeting tussen twee gelieven, waar en wanneer dan ook, maar duidt op een

ontmoeting in het hiernamaals. 'Je ziet me wel een keer terug, / maar eerst ga ik een poosje / uit logeren.' (Nannie Kuiper) duidt niet op een vrolijke logeerpartij, maar op een logeerpartij waarvan geen terugkeer mogelijk is. In de volgende dichtregels van Willem Kloos is nu niet alleen maar sprake van een sfeer- en natuurbeschrijving die over een uur of morgen weer anders kan zijn: 'Alle geluid, dat nog van verre sprak, / Verstierf - de wind, de wolken, alles gaat / Al zacht en zachter - alles wordt zo stil...'. Gelezen in een rouwadvertentie verstomt alle geluid voor altijd nu die is ingehaald door de dood...

Ook op de begraafplaats kan men op grafstenen gedichten lezen, zij het in zeer beperkte mate. Dat zijn gelukkige vondsten, zoals op de Algemene begraafplaats in Almelo: 'Leef niet als de bomen leven die hun stille / Groeikracht in takken om zich heen verbreden / Leef steil omhoog zoals de stammen deden / Tot wij als speren in de hemel trillen'. Ook hier wordt de naam van de dichter (te) makkelijk weggelaten. Bijbel- en andere vrome teksten daarentegen worden rijkelijk, in verheven of verzonken letter, aangetroffen.

Puck Kooij

PUBLICATIES

Het laatste gedicht. Onsterfelijke gedichten uit Nederland en Vlaanderen (Uitg. Podium Amsterdam) met een voorwoord van Elsbeth Etty. ISBN 90 5759 0105 7. Euro 12,50

In de boekenweek van maart 2003, die in het teken staat van 'Leven en dood in de letteren', zullen ongetwijfeld meerdere gedichtenbundels en boeken met proza rond dit thema het licht zien. Voor de maart-uitgave van de Terebinth waren mij, toen dit artikel geschreven werd, nog geen titels bekend. Graag wil ik u echter attent maken op bovengenoemde verzamelbundel met funeraire poëzie die eind 2002 is uitgekomen en die gezien mag worden als een waardig voorproefje van deze boekenweek. De door de uitgever samengestelde bundel werd voorzien van een boeiende en verhelderende inleiding van Elsbeth Etty, waarin zij de vele facetten rond verdriet en rouw belicht. De keuze van de gedichten mag gelukkig genoemd worden. Het gaat dan ook om zogenaamde 'toegankelijke' poëzie. Heel goed te lezen, ook door diegenen die (nog) geen fervent lezer van gedichten zijn, maar aan wie de namen van de meeste dichters in deze bundel bekend zullen zijn. Passages van vele van de hierin opgenomen gedichten worden regelmatig geciteerd in de overlijdensadvertenties.

Puck Kooij

Buyle, M. (eindred.): **De beeldtaal van symbolen**. (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Afdeling Monumenten en Landschappen, Brussel, 2002, ISBN 90 403 0159 X, 256 blz., 45 euro).

Wat betekenen ze eigenlijk, die symbolische afbeeldingen op gebouwen, gedenktekens, beelden of schilderijen? Het zevende deel uit de reeks Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap is geheel aan dit onderwerp gewijd. Het met veel prachtige kleurenfoto's geïllustreerde boek telt hoofdstukken over heiligenattributen,

typologie, natuur- en kleursymboliek, het kerkgebouw, christelijke, burgerlijke en funeraire symboliek. Vooral het laatstgenoemde hoofdstuk heeft onze aandacht. Omgekeerde toortsen, staartbijtende slang, gebroken zuil, treurende vrouw, verstrengelde handen, opengeslagen boek, lauwerkrans, zandloper en zeis: als symbolen zijn ze voor de meeste Terebinthlieden gesneden koek, maar de vele mooie foto's waarop de afbeeldingen voorkomen zijn dat zeker niet. Een van de foto's laat een variant zien op het Roermondse graf met de handjes, te vinden op de begraafplaats in Ukkel-Dieweg.

Na de algemene hoofdstukken volgt een gids waarin de symbolen op 35 objecten van monumentaal erfgoed in Vlaanderen uitgebreid aan bod komen. De hoofdstukken over synagogen en katholieke kerken geven een mooie aanvulling op de symboliek die we op begraafplaatsen van beide gezindtes kunnen aantreffen. Zeer interessant is ook het symbolische grondplan van de paden in de tuin bij het voormalig Minderbroedersklooster in Turnhout. Het padenstelsel heeft de vorm van het doorkosten hart van Christus.

Zes begraafplaatsen worden uitgelicht: het kerkhof van Laken bij Brussel, het mausoleum Goblet-D'Alviella in Court-Saint-Étienne, de Westerbegraafplaats in Gent, de begraafplaats aan de Dieweg in Ukkel, de Tyne Cot New British Cemetery in Zonnebeke (Passendale) en de Duitse Militaire Begraafplaats in Langemark. Na een summier geschiedenis van de begraafplaats volgt een selectie van de mooiste grafmonumenten met hun symboliek. Een klein minpuntje is dat in dit gedeelte bij de foto's geen bijschriften zijn opgenomen, waardoor het soms raden is welk tekstgedeelte naar welke foto verwijst.

Het kerkhof van Laken met zijn vele fraaie monumenten is ongetwijfeld het bekendst. Toch valt er nog het een en ander te ontdekken, bijvoorbeeld dat nogal wat monumenten voor hooggeplaatsten zijn gesig-

neerd door de beeldhouwer Guillaume Geefs, die in de Nieuwe Kerk van Delft ook het monument voor koning Willem I heeft gemaakt.

Veel onbekender is het in Waals-Brabant gelegen mausoleum Goblet-D'Alviella, dat wemelt van de symbolische verwijzingen naar alle antieke en moderne godsdiensten en van citaten die zijn ontleend aan godheden, wijsgeren of grondleggers van een bepaalde leer. De in 1925 overleden Eugene Goblet d'Alviella was een liberaal-vrijzinnig politicus en stichter van een leerstoel Geschiedenis van de godsdiensten aan de Vrije Universiteit in Brussel. Naar zijn overtuiging waren alle godsdiensten gelijkwaardig. Op de latei van het hoofdstel staat in het Frans, Grieks, Egyptisch en Sanskriet: 'Het Opperwezen heeft meer dan een naam.' Dit mausoleum mag bij een volgende funeraire reis naar België beslist niet op het programma ontbreken.

Tot de talloze bezienswaardigheden op de Westerbegraafplaats te Gent behoort het familiemausoleum voor kunstverzamelaar-mecenas Fernand Scribe dat is voorzien van een levensgrote doodsgenius. Een neogotisch meesterwerkje is de grafkapel voor de familie Fumiere-Liebaert op de begraafplaats aan de Dieweg te Ukkel, met waterspuwende uilen, rouwenden monniken en stenen slakken. De Britse militaire begraafplaats Tyne Cot in Zonnebeke en de Duitse in Langemark, beide voor gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog, worden in een hoofdstuk behandeld. Tyne Cot telt 12.000 graven, terwijl op de Muur der Vermisten nog eens 35.000 namen zijn gebeteld. Langemark is sinds 1952 een van de vier overgebleven Duitse militaire begraafplaatsen in Vlaanderen. Hier zijn ruim 44.000 soldaten begraven, al dan niet geïdentificeerd.

Rita Hulsmans

Ars Moriendi. Raster 99 (Amsterdam, De Bezige Bij, 2002, ISBN 90 234 0857 8, 192 blz., 15 euro)

PUBLICATIES

De kunst van het sterven, in het Latijn *Ars Moriendi*. Deze naam werd in de late middeleeuwen gegeven aan boeken die voorschriften bevatten om het sterven op een goede wijze te laten verlopen. Conform de heersende kerkelijke leer werden aanwijzingen verschaft om in de laatste ogenblikken van het aardse leven de macht van Satan te overwinnen met behulp van engelbewaarder en hemelse bemiddelaars. Zo zou de overledene de hemelse genoegens mogen gaan smaken en bewaard blijven voor de foltering in de hel.

Literair tijdschrift in boekvorm *Raster* heeft een nummer gewijd aan verschillende opvattingen over het juiste sterven in verschillende tijden en culturen. Ook ontwierpen een aantal kunstenaars een hedendaagse *Ars Moriendi*. Van Wim Hofman is er bijvoorbeeld een serie plaatjes met bijbehorende vierregelige rijmpjes onder de titel *Wijnands laatste wil*. De oorspronkelijke *Artes Moriendi* hebben ook vaak deze vorm. Wijnand gaat er eens goed voor liggen. Maar:

Daar ligt hij dan. Hij kan niet wachten.

Toch moet hij nog geduld betrachten.

Hij ligt daar nog een eeuwigheid.

Want ach, de dood die neemt de tijd. De bijdrage van Samuel de Lange heeft een cultureel-antropologisch uitgangspunt. Hij wijst er onder andere op dat er niet veel onderzoek is gedaan naar de opvattingen over de kunst van het sterven in andere culturen, de aandacht is meestal gericht op de gebruiken rond de lijkbezorging. Die zijn natuurlijk ook makkelijker te onderzoeken.

Bert Keizer merkt aan het begin van zijn bijdrage op dat er toch niet veel aan kan zijn, aan die kunst van het sterven, want tot nu toe blijkt ieder mens het te kunnen. Maar hij moet dan ook niets hebben van gedachten over een leven na dit leven. Als reden voor de dood citeert hij een planoloog: anders zijn er straks alleen nog maar staanplaatsen op aarde.

Verpleeghuisarts Keizer is altijd goed voor het opruimen van wat misverstanden. Hij legt nog eens duidelijk uit dat sterven niet in een ogenblik plaatsvindt, maar dat de verschillende organen na elkaar uitvallen. Tot wel zesendertig uur na het overlijden blijven de trilharen van de cellen in de luchtpijp slijm naar boven zweven.

De vierentwintig bijdragen in dit nummer zijn zeer verschillend van karakter, maar vrijwel allemaal lezenswaard. Van de literaire bijdragen moet in ieder geval worden genoemd de schitterende gedichten-cyclus *De Vogeljagers* van Lennart Sjögren, vertaald door J. Bernlef. Drie vogeljagers die zich op het ijs bevinden kunnen hun boot niet meer bereiken en komen om. De dichter laat de nabestaanden zeggen:

Wij eten een ander brood dan die nacht

toch eten wij van hetzelfde brood
wij bakken het van dode dagen
het smaakt ons niet.

De inhoud van *Raster* 99 is dus breder dan de titel doet vermoeden, maar die variatie komt de leesbaarheid ten goede.

Sietze de Boer

B.F.M. Droog, ed., *In memoriam prins Claus. Gedichten* (Groningen: Uitgeverij Passage, 2003, ISBN 90-5452-079-5, 32 blz., 13,80 euro).

Deze bundel naar aanleiding van het overlijden van prins Claus bevat gedichten van onder andere Joost Zwagerman, Bart Chabot en Gerrit Komrij.

R. Bodelier en anderen, *Wandelen over Père Lachaise, Montmartre & Montparnasse. Parijse dodenakkers en hun legendarische bewoners* (Rijswijk: Uitgeverij Elmar b.v., 1996, ISBN 90-389-04142, 320 blz., 7,50 euro). Bij enkele De Slegte's.

R. Brouwer, *Ook u wacht ik. Begraafplaatsen en hun geschiedenis* (Rijswijk: Uitgeverij Elmar b.v., 2000, ISBN 90-389-0981-0, 252

blz., 7,50 euro). Deze gids is nog te koop bij De Slegte.

B. Büch, *Zingende botten. Over gedichten, dood en souvenirs* (Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, 2003, ISBN 90-74336-83-3, 56 blz., 1,95 euro of 6 euro bij aankoop van de drie andere essays ter gelegenheid van de drie andere boekenweken). Voor zijn overlijden voltooid schrijver, verzamelaar en programmamaker Boudevijn Büch nog ter gelegenheid van de boekenweek dit essay over het thema dood in het werk van de dichters Arthur Rimbaud, Sylvia Plath, Gerrit Achterberg en Novalis.

H. Heesen en H. Jansen, *Pen in ruste. Schrijversgraven in Midden-Nederland*. Met foto's van Brand Overeem (Baarn: Uitgeverij de Prom, 2001, ISBN 90-6801-794-2, 222 blz., 18,13 euro). In deze tweede gids over schrijversgraven in Midden-Nederland komen onder andere Gerrit Achterberg, Hans Andreus en Nicolaas Beets aan bod.

K. Hemmerechts, *Hotel Terminus* (Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, 2003, ISBN 90-74336-84-1, 56 blz., prijs zie onder Buch. Schrijfster Kristien Hemmerechts beziet in dit boekenweek essay de dood vanuit het persoonlijk perspectief van de auteur.

P. Hoexem, *Gedenk te sterven* (Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep, 2003, ISBN 90-253-20457, 160 blz., 12,50 euro). Dit boek laat zien, hoe filosofen over het thema dood hebben nagedacht.

B. Keizer, *Koud liggen* (Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, 2003, ISBN 90-743366-85-X, 56 blz., prijs zie onder Buch. Filosoof en arts Bert Keizer, auteur van *Het refrein* is Hein, deelt in dit boekenweekessay met de lezer zijn gedachten over het besef eens te moeten sterven.

EXCURSIES

Leven en dood in de letteren. De Gids (maart 2003). Dit roemruchte literaire tijdschrift is naar aanleiding van de boekenweek dit keer gewijd aan het thema dood in de literatuur.

N. ter Linden, *De dag zal komen, Janus. Gedachten over de dood en over de fantasie van hemel en hel* (Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, 2003, ISBN 90-74336-86-B, 56 blz., prijs zie onder Buch.

Nico ter Linden, schrijver van Het verhaal gaat, belicht in dit boekenweekessay de godsdienstige kant van de dood.

M. Pieters en P. De Rynck, *Over de Styx. Grieken, Romeinen en de Onderwereld* (Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep, 2003, ISBN 90-253-01835, 240 blz., 14,95 euro). Dit lexicon geeft via alfabetisch geordende trefwoorden inzicht in het thema dood tijdens de Klassieke Oudheid.

H. van Soest en anderen, *Wandelen over Londense kerkhoven. De dodenakkers en hun legendarische bewoners* (Rijswijk: Uitgeverij Elmar b.v., 1999, ISBN 90-389-06625, 256 blz., 6,76 euro). Deze gids is nog te koop bij De Slegte.

M. Vossen, ed. *De dood moet een Wener zijn. Weense dodenakkers en hun legendarische bewoners* (Rijswijk: Uitgeverij Elmar b.v., 2000, ISBN 90-389-10479, 290 blz., 7,50 euro). Deze gids is nog te koop bij De Slegte.

W. Zaal, *Rust in Rome. Wandelen langs dodenakkers, grafkerken, catacomben, mausolea en andere plaatsen van eeuwige rust* (Rijswijk: Uitgeverij Elmar b.v., 1999, ISBN 90-389-0913-6, 192 blz., 7,50 euro). Bij De Slechte.

Model Holland ...

en

model België van Unigra

EXCURSIES

Katwijk en Noordwijk

23 november 2002 : bezoek aan de kistenfabriek UNIGRA, te Katwijk en twee begraafplaatsen in Noordwijk.

Rond tien uur was een groep van circa 25 Terebinthers verzameld in de kantine van Unigra, een kistenfabriek die een onderdeel vormt van een veel uitgebreidere holding met voornamelijk vestigingen in de Randstad. Later bleek overigens het woord kistenfabriek veel ruimer opgevat te moeten worden. Unigra levert werkelijk alles wat met een uitvaart te maken heeft.

Na een verzorgde ontvangst en inleiding van de heer Noordegraaf werd onze groep opgesplitst voor een grondige rondleiding door de fabriek, die ook op deze zaterdag volop draaide. Velen onder ons waren verbaasd over de veelheid van mogelijkheden en variaties die tenslotte leiden tot een kant en klare kist in de prijsklassen van circa 200 euro tot 2000 en meer.

Stap voor stap werden wij geleid langs het proces van ruw hout of spaanplaat tot het kant en klare produkt. Dit totale proces is voor een groot deel geautomatiseerd, vooral wanneer het de standaardmodellen betreft. Veel aandacht wordt in de fabriek besteed aan een schoon milieu door het nat houden van de stoffige ruimtes, waardoor het stof neerslaat. Houtafval en zaagsel wordt in een ketelhuis opgestookt. De vrijgekomen warmte wordt gebruikt om het binnengekomen hout in grote droogkamers klaar te maken voor verdere verwerking.

Naast de standaardmaten en -modellen (er is onder andere een Hollands en een Belgisch model), zijn binnen 24 uur vele bijzondere kisten te maken, terwijl de standaardkisten in zeker zeven hout- en spaanplaatsoorten geleverd worden. Spaanplaat wordt dan met finer bekleed.

Naast de kisten zelf is er nog een grote variëteit in bekleding, handvatten en deksels.

De fabriek draait minstens vijf dagen

per week en levert per dag ongeveer 225 kisten af.

Aan het einde van de rondleiding kregen wij nog een goede indruk van de spuitrijen en de bekledingsafdelingen. Kisten in alle kleuren, zowel van binnen als van buiten, kunnen besteld worden, terwijl de showroom ons ook een indruk gaf van alle benodigdheden om een uitvaart zo professioneel mogelijk te maken: van make-up en desinfectans tot rouwschermen en kiststeunen. Teveel om op te noemen.

Na deze intensieve en instructieve rondleiding werden wij nog uitgenodigd voor een zeer verzorgde lunch met vragenuurtje. Ook de meegegeven informatie, inclusief voorbeelden van de zeven houtsoorten, waren welkom.

Een dank voor de geslaagde ochtend is zeker op zijn plaats en deze dank geldt vooral de heren Wagner, Noordegraaf en van Berkel, die heel veel van hun tijd aan ons besteed hebben.

Na de lunch zijn wij met de helft van het gezelschap nog naar Noordwijk gegaan, waar twee begraafplaatsen bezocht werden.

De R.K. begraafplaats St. Jeroen stamt uit 1887, met een interessante kapel uit 1889. Op deze begraafplaats ligt het graf van Maria Montessori.

Tenslotte gingen we naar de prachtig gelegen Algemene Begraafplaats met een aparte sectie oorlogsgraven uit de beide wereldoorlogen. Hier liggen ook de dichters Albert Verweij, de schrijfster Maria Dermont-Ingerman en brouwer Freddie Heineken begraven.

Het was kortom een volle en leerzame dag. Dank past hier ook aan de heren Wim Vlaanderen en Harry Boelé voor de organisatie.

Frank Keene

Delft

Er wordt een bezoek gebracht aan de Nieuwe Kerk (gebouwd tussen 1380 en 1510) met het praalgraf van Willem van Oranje. De restauratie van dit praalgraf werd in 2001 voltooid.

In de Oude Kerk (uit circa 1240) zijn diverse grafmonumenten van bekende Nederlanders, zoals Piet Hein, Maarten Tromp, Johannes Vermeer en Anthonie van Leeuwenhoek.

's Middags wordt een rondleiding gegeven op de begraafplaats Jaffa en een klein R.K. kerkhof.

Datum: 5 april 2003

Plaats: Om 9.45 uur bij de ingang van de Nieuwe Kerk op de markt.

10.00 uur – 12.30 uur: Bezoek aan de Nieuwe Kerk en de Oude Kerk.

12.30 uur – 14.00 uur: Lunch op eigen gelegenheid.

14.00 uur – 16.30 uur: Rondleiding op de begraafplaats Jaffa en het R.K. kerkhof, door de beheerder van Jaffa: Hans Schipaanboord. De koffie wordt in de middag door hem aangeboden.

Organisatie: Laura Fokkema en Frank Keene. Voor inlichtingen: telefoon 023-5290919

Aanmelding: Vóór 29 maart bij Anne Marie van der Wal. Telefoon: 038-4 5 4 4 2 2 8 o f e - m a i l : harm.wal@planet.nl

Kosten: 6,00 Euro per persoon. Wilt u dit bedrag na aanmelding overmaken op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth, o.v.v. excursie Delft.

Parkeren: Bij Jaffa is ruime parkeergelegenheid. In de ochtend zal men zelf voor een geschikte parkeergelegenheid moeten zorgen. De markt is op loopafstand van het station.

AGENDA

24 februari - 25 maart 2003:

De serie 'Rondom de dood' wordt in verband met het thema dood tijdens de Boekenweek georganiseerd door de Volksuniversiteit Arnhem. Informatie over de lezingen en een excursie op begraafplaats Moscowa via telefoon: 026-4422363 en internet: www.volksuniversiteit.nl/arnhem

3 maart - 31 maart 2003:

Foto-expositie Het Groeten - Taal als funerair teken van Niek de Man. De fotograaf heeft zich laten inspireren door een gedicht van Gerrit Achterberg.

Plaats: Centrale Bibliotheek Amsterdam, Prinsengracht 587.

28 maart - 21 september 2003:

Tentoonstelling Theater van leven en dood. Gezondheid en ziekte in de Gouden Eeuw.

Plaats: Museum Boerhaave, Lange St. Agnietenstraat 10, Leiden.

Openingstijden: di t/m za 10-17 uur; zon- en feestdagen 12-17 uur.

30 maart 2003:

Rondleiding Oude Kerkhof Roermond. De rondleiding begint om 14.00 uur en wordt verzorgd door de Stichting Oude Kerkhof. Informatie: Guus Rusing, telefoon 0475 - 328450.

5 april:

Excursie Delft

12 en 13 april 2003:

Open dagen Atelier Pierre Juste. Kappen van onder andere grafstenen uit natuursteen volgens eeuwenoude traditie; tevens informatie over diverse steensoorten en mogelijkheden.

Plaats: Sint-Michielsgestel, Krommeweg 13. Openingstijden: 11-17 uur.

26 april - 2 mei 2003:

Herhaling funeraire reis door Noord-Frankrijk. inlichtingen: Rindert Brouwer/Jeanette Goudsmit, tel.&fax 040-2121791. inschrijvingen: Eskoo Reizen, tel. 0416-281514/fax 0416-530173/e-mail: r.vanden.eshof@-12move

6 juni - 15 juni:

Funeraire reis Noord-Italië

7 juni:

Teleac zendt vandaag en de 12 daarop volgende zaterdagen om 15.15 uur de serie Begraven en begraafplaatsen, Monumenten van ons bestaan, opnieuw uit. De reeks is verkrijgbaar op VHS-tape en kost 68 euro. U kunt de tape bestellen per telefoon: 0900-1344, per fax: 035-6293199 of per e-mail: www.teleac.nl

Tot 9 juni 2003:

Tentoonstelling 'Kontraste. Grabzelen, die sich absetzen' over de culturele betekenis van begraafplaatsen met een breed spectrum van hedendaagse oplossingen op het gebied van het gedenkteken. Plaats: Hauptfriedhof te Freiburg. Bij de expositie hoort een catalogus te verkrijgen bij de Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal, Weinbergstrasse 25-27, D-34117 Kassel, telefoon: 0049561918930, e-mail: afd.kassel@t-online.de

21 juni:

Algemene ledenvergadering Roermond met aansluitend excursie

20 september:

Excursie Sallandse Heuvelrug

in Middelburg

